

میش از این بافتی قدیم شهر را ویران نکنیم

بررسی و نوشته : دکتر پرویز ورجاوند
استاد دانشگاه تهران و مشاور سازمان
ملی حفاظت آثار باستانی ایران

باین مجموعه‌ها راه یافت میشود موجبانی فراهم ساخت تا خودروها در شبکه‌های واقع در پیرامون آنها بایستند و در نتیجه از هجوم بیک خیابان کاسته شود. در راه انجام این منظور ایجاب میکند تا باقیمانده این مجموعه‌ها با رعایت تمامی جوانب امر مرمت و مورد استفاده قرار گیرند.

همچنین بیشتر این سراها قابلیت آن دارند تا با انجام تعمیرات لازم و برخی تغییرات اصولی و مطالعه شده برای استقرار بسیاری از واحدهای سازمانهای دولتی - فرهنگی و خصوصی مورد استفاده واقع شوند.

بالاخره تعداد بسیاری از این مجموعه‌ها با توجه به فضای جالب و معماری دلپذیرشان ارزش آن دارند تا چون بازارچه بلند اصفهان و سرای مشیر شیراز تعمیر و بمنظور جلب جهانگردان مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

با توجه به وضع نامطلوب بسیاری از کاروانسراها و سراها و تیمچه‌ها که همچنان در شهرها مورد مصرف دارند ایجاب میکند تا با همکاری مالکان و مستأجران این واحدها اقدامات اساسی در زمینه مرمت آنها صورت پذیرد. در این باره باید گفت که عامل مهم در زمینه رو به ویرانی گذاردن این واحدها بیشتر مربوط است به نحوه اداره ناصحیح آنها و میزان ناچیز اجاره بهائی که مستأجران آنها میپردازند.

تعدادی از این کاروانسراها تابع قوانین و مقررات موقوفه‌ها هستند و کرایه‌ئی که برای هر یک از غرفه‌ها و دکانهای وسیع آنها پرداخت میشود گاه به صد تومان میرسد و همین وضع نیز در باره باراندازها و انبارها نیز صادق است. نتیجه آنکه نه مالکان و نه مقامات اوقافی سالهای سال است هیچگونه اقدامی در زمینه تعمیر و مرمت آنها بعمل نیاورده‌اند

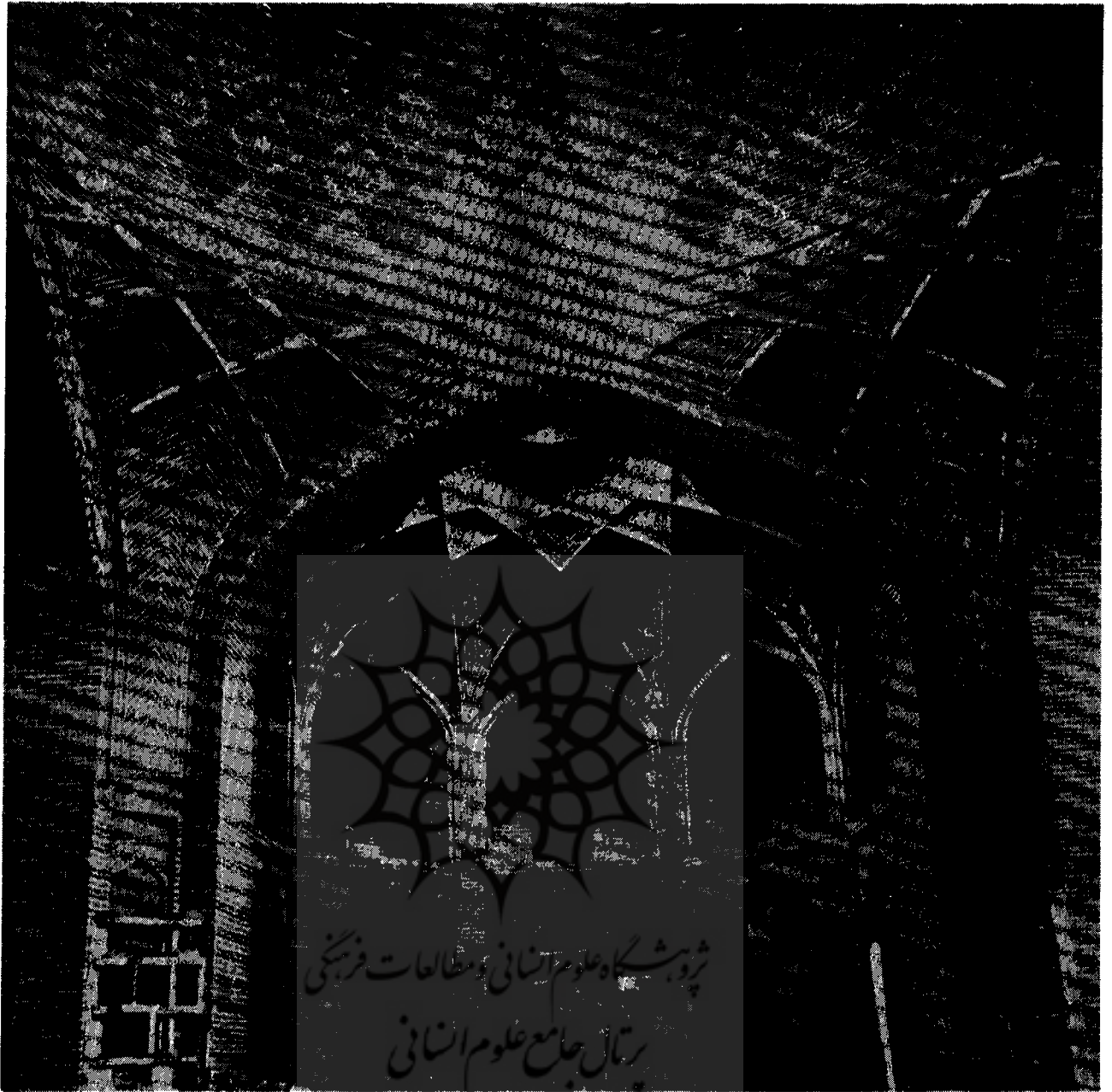
کاروانسراها، بازارها، سراها و تیمچه‌های قدیمی همچنان میتوانند پاسخگوی نیازمندیهای زندگی امروز باشند

کاروانسراهای وزیر قزوین، مجموعه‌ای زیبا و با ارزش که رو به ویرانی میرود

کمتر شهر قدیمی و با سابقه را میتوان نام برد که تا یک ربع قرن پیش در آن مجموعه‌های وسیعی از کاروانسراها - سراها - تیمها و تیمچه‌ها و رباطها وجود نمیداشت. ولی با شروع خیابان‌کشی‌های جدید و ایجاد شبکه‌بندی‌های بی‌مطالعه و ساختن بولوارها، بیشتر این مجموعه‌ها را از هم دریدند و با آنها لطمه شدید وارد ساختند. از سوی دیگر با رواج ایجاد دکان و مغازه در دوسوی خیابانهای تازه، عمده فعالیت خرید و فروش ساکنان شهرها که تا پیش از آن در بازارها و تیمچه‌ها و چهارسوق‌ها و سراها صورت میگرفت به خیابانها انتقال یافت و واحدهای مزبور یا متروک گشتند یا با تغییرات ناصحیح بصورت انبار و گاراژ مورد استفاده قرار گرفتند.

همچنین در بسیاری از محلها این فضاهای وسیع را که بیشتر در حد فاصل محله‌های پرتراکم ساختمانی قرار داشتند، برای ایجاد واحدهای ساختمانی کوچک درهم کوبیدند، درحالیکه دست کم میتوانستند از فضای باز آنها برای ایجاد پارک و باغ و محوطه‌های سبز استفاده کنند.

بیشتر این سراها در ارتباط با خیابانها و شبکه‌های ارتباطی داخل شهرها دارای آنچنان موقعیتی هستند که بخوبی میتوانستند و آنها که باقیمانده‌اند میتوانند تا به گونه‌ای موفق نقش مرکزهای فعال دادوستد را برعهده بگیرند. از سوی دیگر با توجه باینکه در بیشتر جاها از چند سو میتوان

تصویری از هشتی ورودی کاروانسرای وزیر و قسمتی از کاربردی زیر گنبد آن (عکس از نگارنده).

و سبب گردید که نخست بخش عمده‌ای از تزیینات آنها فرو ریزد و سپس اسکلت بنا نیز رو به ویرانی گذارد. در برخی موارد مالکان این واحدها نیز از چنین پیش‌آمدی استقبال میکنند، زیرا زمانیکه مستأجران دیگر قادر به ادامه زندگی در این واحدها نباشند به ناچار آنها را ترک خواهند گفت و مالکان به راحتی میتوانند این فضاهای

وسیع را که اغلب در بهترین نقاط شهرها قرار دارند درهم بکوبند و به واحدهای ساختمانی متراکم تبدیل سازند. از اینرو جا دارد تا بمنظور حفظ این مجموعه‌های ارزشمند تاریخی که گذشته از ارزش و اعتبار هنری و معماری معرف واحدهای تأسیسات بازرگانی این سرزمین از چندین قرن قبل تا نیم قرن پیش میباشد اقدامات اساسی و همه‌جانبه با

تصویری از نمای قسمت وسط طبقه دوم بنای کاروانسرای وزیر (عکس از نگارنده)

سرای حاجی‌رضا - سرای ضرابخانه - سرای حاجی سیدکاظم - مجموعه‌ای ارزنده سرای سعادت یا سعدیه - کاروانسرای شاه و بالاخره سرای وزیر. برای آنکه در این بحث توجه خوانندگان عزیز را به گونه‌ای روشن به ارزش و اعتبار این آثار جلب ساخته باشیم در زیر به توصیف سرای وزیر که از سراهای معروف قزوین است میپردازیم، باین امید که مقامات مسئول برای تعمیر و حفظ این اثر تاریخی و هنری اقدامی اساسی معمول دارند.

سرای وزیر

سرای وزیر در جانب غربی بازارچه وزیر قرار دارد. در برابر در غربی که ورودی اصلی آنرا تشکیل میدهد بنای معروف قیصریه واقع است. در این قسمت سقف بازارچه بصورت گنبد درآمده است. با عبور از سردر اصلی که تمامی آن از سنگ ساخته

همکاری شهرداریها - اطاق بازرگانی و سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران بعمل آید باشد که موجبات مرمت و نگهداری این مجموعه‌های جالب که هنوز هم با توجه به آنچه که در بالا گفته شد میتوانند پاسخگوی بسیاری از نیازهای زندگی امروز جامعه شهری باشند فراهم آید.

در بین شهرهایی که هنوز هم تعداد بسیاری از کاروانسراها و سراها و قیصریه‌ها را در خود حفظ کرده‌اند، قزوین جایگاهی پراچ دارد و ایجاب میکند تا نسبت به مرمت و نگهداری آنها هرچه زودتر اقدامی مؤثر صورت پذیرد. زیرا با وجود آنکه تعدادی از آنها همچنان مورد استفاده دارند ولی بشدت لطمه دیده‌اند و رو به ویرانی گذارده‌اند. از میان کاروانسراها و سراهای مهم قزوین میتوان مجموعه‌های زیر را یاد کرد:

شده است به محوطه‌ای سرپوشیده و یا تیمچه مانند وارد میشویم که دارای طرح بعلاوه است. امتداد شمالی - جنوبی این قسمت دارای بنای دوطبقه میباشد و درپائین و بالا دور تا دور حجره‌هایی قرار دارد. درهای حجره‌ها در هر دو طبقه از چوب و دارای تزئینات ساده هندسی است. سقف گنبدی شکل میانی و نیمطاقهای جابی آن دارای ورگیرهایی هستند که بکمک آنها روشنایی داخل تا حدی تأمین میگردد. زیر سقف به شیوه معقلی تزئین گردیده و درعین سادگی دارای زیبایی خاصی است.

با عبور از این محوطه به صحن وسیع سرا داخل میشویم که طول آن ۴۶ متر و عرض آن ۳۳/۵۰ متر است. این محوطه مستطیل شکل در چهار گوشه بدلیل وجود زاویه‌ها به یک طرح هشت ضلعی تبدیل گشته که طول اضلاع کوچک هر یک ۳/۱۰ متر است. گرداگرد محوطه ایوان بعرض ۱/۵۰ و ارتفاع ۷۰ سانتیمتر وجود دارد.

بنای چهارجانب سرا دو طبقه است و نظیر حجره‌های واقع در طبقه اول در طبقه بالا نیز بهمان اندازه و تعداد حجره‌هایی قرار دارد.

درجانب غربی سرا در دو طرف در ورودی در هر سو سه حجره قرار دارد که در حد فاصل هر دو حجره یک راه پله برای طبقه بالا تعبیه شده است. در جانب شرقی تعداد حجره‌های طبقه اول هفت عدد است زیرا که قرینه ورودی سمت غرب در این سمت یک حجره ایجاد شده است. در چهار زاویه نیز چهارطاقما وجود دارد که در داخل هر یک سه در قرار دارد. فضای واقع در پشت زاویه‌های چهارگانه وسیع‌تر از فضای پشت حجره‌ها میباشد. در طبقه پائین عمق بنا ۹/۵۰ متر است که عبارت از حجره‌ای روشن و نورانی در جلو و اطاق کم‌نورتری در پشت آنست.

در وسط جانب جنوبی سرا سردری قرار دارد که در حال حاضر جلوی آنرا بسته‌اند ولی در سابق به کوچه پشت سر راه داشته است. در دو جانب سردر دو حجره قرار دارد که بین آنها راه پله طبقه بالا واقع است.

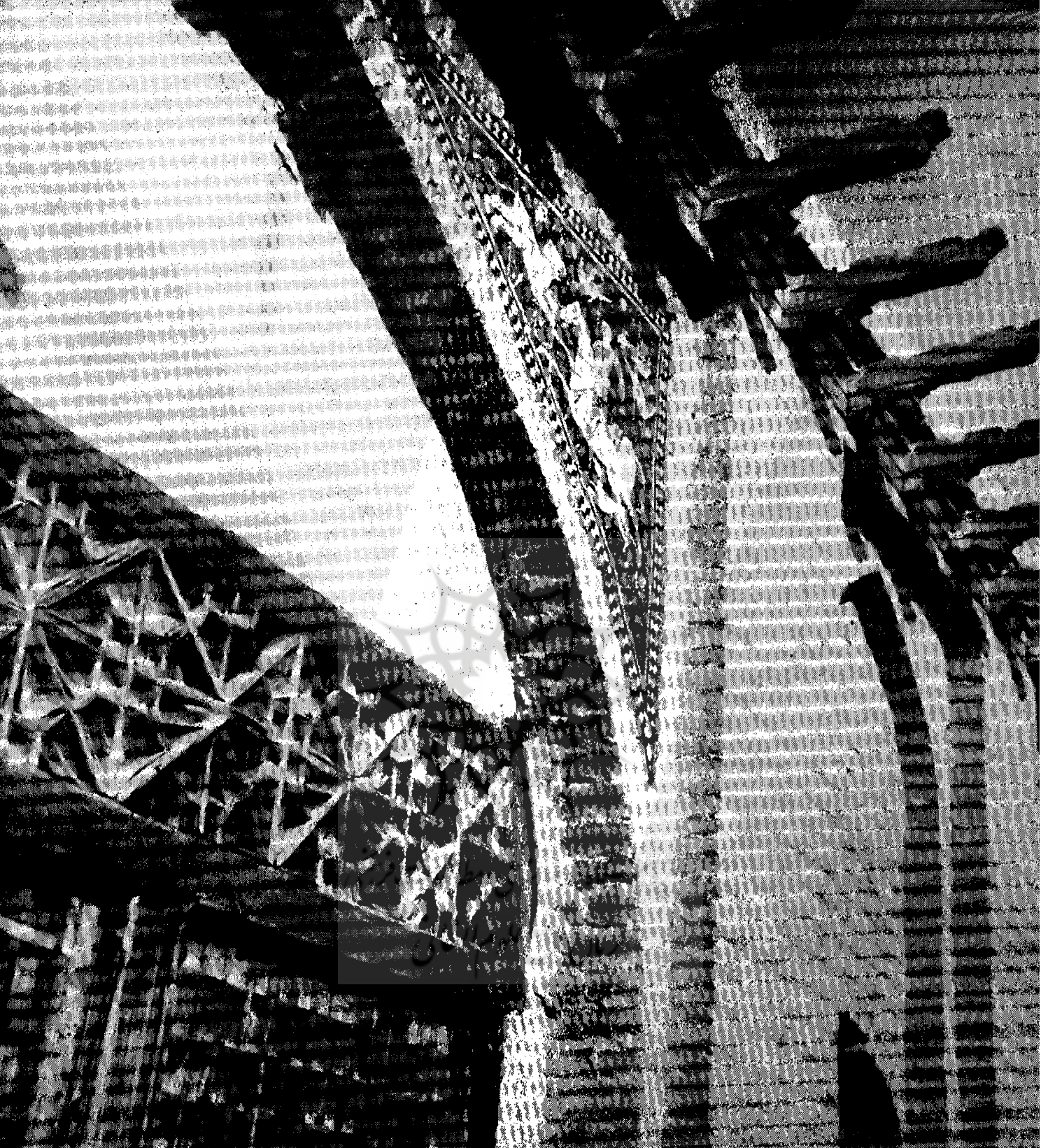
در سمت شمال مقابل سردر ورودی ضلع جنوبی، بنایی مرکب از یک حجره و دو گوشواره قرار دارد که نسبت به نمای حجره‌های جانبی کمی جلوتر واقع شده است. طبقه دوم بنا قرینه طبقه اول است یعنی اینکه در جانب شمالی و جنوبی و شرقی و غربی همان تعداد حجره که در پائین قرار دارد مشاهده میشود. در طبقه بالا بین هر دو حجره راهروئی وجود دارد. در داخل چهار زاویه طبقه بالا سه در قرار دارد و در پشت آنها محوطه وسیعی است که سقف آن بر روی ستونهای چهار گوش آجری حمل میگردد. عمق یاطول

حجره‌های طبقه دوم در جانب شرقی ۷/۳۰ متر و در سمت شمال ۷/۵۰ متر است. در طبقه دوم بنا نیز دور تا دور ایوانی قرار دارد که ۲/۱۰ متر عرض آنست. ایوان مزبور بر روی سقف حجره‌های طبقه اول قرار دارد و در نتیجه طول حجره‌های طبقه دوم بهمان اندازه کم شده است. عرض حجره‌ها در پائین و بالا ۳/۴۰ و دهانه راه پله‌ها و راهروهای طبقه بالا ۱/۲۰ متر است. در جانب شمالی سرا در زیر طبقه اول سراسر انبارهایی با سقف کوتاه قرار دارد.

تزئینات سرا: سرای وزیر از نقطه نظر تزئینات کاشی مربوط به لچکی حجره‌های طبقه دوم حائز کمال اهمیت است و میتوان گفت که در بین کلیه سراها و تیمچه‌ها و بازارهای قزوین نمونه منحصر بفردی بشمار میرود. لچکی‌های دو طرف درهای ورودی حجره‌های طبقه بالا همگی بکمک کاشی‌های هفت‌رنگ و با نقش‌های مختلف و رنگهای زنده و هم آهنگ تزئین شده است که نمونه‌های جالب آنرا در زیر یاد مینمائیم: نبرد شیر و پرنده یکی از نقش‌های جالب مربوط است به نبرد یک شیر یا پرنده‌ای عظیم‌الجثه که دارای بالهای بلند و زیبایی میباشد. پرنده مزبور پنجه و منقار خود را در بدن شیر فرو برده و شیر حالت حمله بخود گرفته است. در این تصویر شیر بدون یال و برنگ زرد طرح شده است. در متن اثر نیز طرحهایی از گل و شاخ و برگ مشاهده میشود. رنگهای بکار رفته عبارتند از: زرد - صورتی - مغزپسته‌ای و آبی. اطراف مجموعه تصویر حاشیه‌ای قرار دارد که نقش آن شبیه به رخ در شطرنج است.

تصویر فرشته بالدار - نقش دیگر عبارتست از صحنه‌ای که در آن دوانسان طرح شده اند. یکی از آندو تاجی چون شاهان قاجار بسر دارد و موی بلندی تا روی شانه. بر تن او جبه بلند و شلواری معجسته میباشد. بر روی شانه‌های او نیز دو بال قرار دارد و در بالای سرش تصویر فرشته‌ایست با چهره و آرایش زنان دوره قاجار. فرشته مزبور بالهایی بر روی شانه دارد که بکمک آنها در آسمان بطور افقی در حال پرواز است. این فرشته دست خود را بسوی آنکه بر روی زمین است پیش برده و دست او را در دست گرفته است. در متن این تصویر نیز طرح گل و برگ و پرنده بکار رفته و رنگهای آن عبارتند از: زرد - آبی - سبز - فیروزه‌ای و صورتی.

صحنه شکار: در تصویر دیگر سواری مشاهده میشود که از نظر لباس و کلاه شبیه سواران دوره قاجار است. اسب او در این صحنه در حال چهارنعل طرح شده و سوار آماده نبرد با شیری است که از مقابل بدو حمله کرده است. در زیر پای اسب آهوئی در حال فرار مشاهده میشود. این صحنه

تصویری از نمای یکی از جردهای طبقه دوم کاروانسرای وزیر و نقش کاشی یکی از لچکی‌های دوسوی آن (عکس از نگارنده).

نیز از گل و برگ و پرنده پوشیده شده و بر روی زمینه لاجوردی رنگهای سفید - فیروزه‌ای - صورتی و زرد بکار برده شده است. طرح این صحنه شباهت بسیار به صحنه‌های شکاری دارد که بر روی برخی از بشقابهای دوره ساسانی کنده شده است.

زن در میان قرص خورشید: از تصاویر جالب دیگر نقش قرص تمام خورشید است که در وسط آن چهره زنی با آرایش خاص دوره قاجار طرح گشته است. متن لچکی نظیر سایر لچکها بکمک گل و شاخ و برگ و پرنده تزئین گشته است. وجود زمینه فیروزه‌ای رنگ و درمیان آن شعاعهای زرین خورشید جلوه خاصی به مجموعه تابلوی مزبور بخشیده است.

نقش رستم: در قسمت شمالی سرا آنجائی که بنای میانی با دو حجره واقع بر روی هم قرار گرفته است در لچکی سمت راست طاقنمای حجره بالا نقش سواری طرح شده که شباهت کامل به تصاویری دارد که از رستم پهلوان افسانه‌ای شاهنامه در تابلوهای مختلف کشیده شده است. در برابر سوار مزبور یک فرد پیاده با لباس و خصوصیات سربازان پیاده دوره قاجار بعنوان جلو دار مشاهده میگردند. برخلاف سایر طاقنماها که نقش هر دو لچکی قرینه یکدیگر میباشد در اینجا طرف دیگر سواری را نشان مدهد که از نظر چهره و شخصیت با سوار قبلی فرق دارد. در حالیکه حالت اسبها و سایر جزئیات آنها با هم یکسان است. اختلافی که در چهره دوسوار مشاهده میگردند امری است طبیعی زیرا که هنرمند قصد داشته است داستانی را بیان نماید که در آن دوانسان با شخصیت و خصوصیات متفاوت در برابر یکدیگر قرار میگیرند و در نتیجه ضرورت داشته است که چهره آنها بنحوی از هم تمیز داده شود.

در متن این صحنه نیز نقش‌هایی از گل و شاخ و برگ طرح شده است.

نبرد شیر و گاو: در لچکی‌های دو طرف طاقنماهای حجره طبقه اول واقع در زیر نقش قبلی بطور قرینه تصویری مربوط به نبرد شیر با گاو طرح شده است. در اینجا این نگاره (متنیف) که از دورانهای کهن نقش عمده‌ای در آثار هنری ایران داشته است بنحوی جالب و زنده عرضه گردیده و هنرمند با چیره‌دستی فراوان حمله شیر را بسوی گاو و درگیری آن دو را با هم نشان داده است. در این تصویر نیز حالت کهن این صحنه حفظ گردیده یعنی آنکه شیر پنجه‌های خود را در پشت گاو فرو برده است و گاو با تلاشی چشم‌گیر